

Torzální architektura odhalovaná během archeologických výzkumů Možnosti její ochrany, údržby a prezentace in situ

Milan Jančo

Národní památkový ústav, ústřední pracoviště Praha

Od počátku devadesátých let 20. století až do současnosti probíhají v historických jádrech většiny měst České republiky zemní práce značného rozsahu. Jedním z nejčastějších nemovitých archeologických nálezů z výzkumů vyvolaných právě touto stavební činností je torzální architektura zaniklých světských nebo církevních staveb a jejich částí.

Torzální architektura představuje specifickou kategorii architektonického dědictví. Předmětem budoucí ochrany, stabilizace, konzervace, prezentace a dlouhodobé údržby na místě jsou totiž architektonická torza, případně pozůstatky větších urbanistických souborů, zachované obvykle pod úrovní terénu. Jde o stavební památky, z nichž se dochovaly pouze části konstrukcí obvykle obvodových zdí, někdy různé velké zbytky kleneb, dlažeb a dalších prvků. V každém případě je pro tyto stavby charakteristické, že většina součástí, které je chránily před vlivy okolí, zcela chybí. Navíc se jedná o objekty, jenž byly po jistou dobu překryty zeminou a po odhalení jsou znovu, tentokrát ve své neúplné a snadno zranitelné podobě, vystaveny povětrnostním a dalším vlivům.

Jedním z cílů archeologické památkové péče je i fyzické zachování torzální architektury odkryté během archeologických výzkumů. Je nutné, aby i po ukončení vykopávek zůstala na svém místě, i s dalšími nedotčenými archeologickými terény, coby potenciální exponát, až do doby, kdy bude její případná prezentace a dlouhodobá údržba jak technicky možná a proveditelná, tak i finančně zajištěná. Pokud k tomu nejsou vhodné podmínky, je ideální nález torzální architektury po odkrytí stabilizovat, konzervovat a opět zasypat. Tím získá přibližně ty samé podmínky, jaké měl při svém dlouhodobém uložení v zemi. Pouze v případech, kdy je po všech stránkách zajištěna dlouhodobá ochrana a údržba odkrytého archeologického nálezu, je možné přistoupit k jeho zpřístupnění na místě. Již v průběhu projektové přípravy by mělo být podporováno využívání těch technických postupů, které by zpřístupňovaný archeologický nález trvale chránily a současně by umožnily jeho poznávání a studium bez výraznějších zásahů do jeho autenticity, dochovaných částí zdiva a částí neprozkoumaných archeologických terénů. Ve všech případech je potřebné najít správný rozsah zásahů, v jejichž rámci je nutné zajistit zastavení nebo alespoň výrazné zpomalení rozpadu zpřístupněné torzální architektury a současně ji prezentovat jako jedinečný fenomén v širším kontextu.

Podle velikosti zpřístupněné torzální architektury je možné jednotlivé prezentace rozčlenit do tří skupin. Do první patří lokální prezentace zpřístupňující jeden objekt nebo jeho část, dům, obytnou věž, kostel, klášter, hrob, studnu, jímku,

latrínovou šachtu, technické zařízení, pece a další, bez dalších dostaveb. Druhou skupinu tvoří liniové prezentace pásů opevnění, hradeb, příkopu a valů, konstrukcí mostů a odkrytých kanalizací, žlabů a stok v plném nebo částečném rozsahu. Třetí skupinou jsou plošné prezentace větších urbanistických souborů v plném rozsahu a kompletně odhalených ruin hradů, klášterů nebo souborů domů.

Podle rozsahu zásahů do odkryté torzální architektury, jenž by měli zastavit nebo aspoň výrazně zpomalit její rozpad, je možné výsledné prezentace rozdělit opět do tří skupin. Do první skupiny jsou zařazeny prezentace stabilizovaného a konzervovaného torza v originálním nálezovém stavu, ideálně v interiéru historického objektu nebo novostavby. Do druhé spadají prezentace částečně stabilizovaného a rekonstruovaného, dostavěného torza, se zachováním původního charakteru ruiny. Poslední skupinu naplňují dnes již zcela ojedinělé prezentace úplných slohových nebo náznakových rekonstrukcí odkryté torzální architektury.

Po ukončení archeologického výzkumu, v jehož průběhu je torzální architektura odhalena, se nabízí hned několik možností jak s ní zacházet. Základem každé prezentace by měl být „bez diskuse“ informační panel s textem doplněný plány nálezů, rekonstrukcí stavby, jejíž torza se během výzkumu našla, a obrázky movitých archeologických nálezů. Prezentace informačním panelem nevyžaduje fyzické zpřístupnění dochovaného archeologického nálezu. Ten může být po ukončení stabilizován, konzervován a opět zasypán, aby byl opět v těch samých podmínkách, v jakých se nacházel před svým odhalením během archeologického výzkumu. Panel současně umožňuje zpřístupnění nálezu i v případě, kdy už není fyzicky dochován, protože byl po ukončení archeologického výzkumu odstraněn a nahrazen novostavbou. Alarmujícím nedostatkem většiny v České republice na místě prezentovaných archeologických nálezů je právě absence i těch nejzákladnějších informací. Pokud schází, může se stát, že sebelepší prezentace po čase upadne do zapomnění a v průběhu let zcela zmizí.

Stále nejčastěji volenou variantou zacházení s torzální architekturou po ukončení archeologického výzkumu je její úplné odstranění a nahrazení novostavbou. Tento postup je zcela v rozporu se zásadami péče o archeologické dědictví. Odstraněním torzální architektury a terénů historických souvrství kolem ní definitivně zaniká nejenom vlastní nález, ale i kus historické paměti daného místa. Pokud není možné torzální architekturu zachovat na místě, nabízí se její úplný přesun, případně přesun její nejvýznamnějších částí na jiné, pro prezentaci a zpřístupnění vhodnější místo. Ani tato varianta

nesmí představovat standardní zacházení s odhalenou torzální architekturou. Vytržením torz zaniklých staveb z míst, kam původně patřily, se tyto stávají pouhým exponátem, bez širších vazeb na okolí. Jsou ozdobou novostavby, se kterou jinak nesouvisí.

Nejčastější využívanou možností zpřístupnění torzální architektury na veřejném prostranství, na náměstích, ulicích, nádvořích domů, v parcích, je její prezentace vyskládáním výzkumem zjištěných půdorysů v zadlážděné nebo zatravněné ploše, přičemž originální zdivo zůstává trvale chráněné v zemi.

Každá prezentace půdorysů by měla být srozumitelná nejenom pro odborníky, ale i pro laiky. I proto není vhodné takto vyznačovat půdorysy těch staveb, které není možné půdorysně rekonstruovat. Prezentace vyskládáním by neměla být jenom dokladem provedených archeologických výzkumů. Při zjištění několika stavebních etap je nutná volba kompromisu s cílem uchování estetických a dokumentačních hodnot prezentovaného nálezu. Mimořádný význam má vnímatelnost materiálu použitého pro vyskládání půdorysů výzkumem zjištěných staveb a jejich odlišnost od okolí. Každá prezentace torzální architektury vyskládáním v dlažbě musí být opatřena informační tabulí s textem a v terénu vyznačeným půdorysem. Jinak se může stát, že prezentovaný půdorys bude za několik let považován jen za specifickou výzdobu daného místa.

Variantou vyskládání půdorysu odkryté stavby je prezentace půdorysu torzální architektury částečnou náznakovou rekonstrukcí, nadstavěním nad originálním zdivem, opět nad povrchem zadlážděné nebo zatravněné plochy. I v tomto případě zůstává originální nálež torzální architektury uchován v zemi, pod nad povrchem umístěnou nadstavbou.

Donedávna častou, dnes však již zpravidla odmítanou, je prezentace originálního architektonického torza v exteriéru bez přístřešku nebo jiné krycí konstrukce. Důvodem odmítání je právě problematické zajištění dlouhodobé ochrany a údržby nechráněných částí staveb a ztráty, k nimž došlo důsledkem působení povětrnosti na nechráněnou památku, vinou chybějící údržby, za přispění cíleného nebo náhodného vandalizmu. Pokud má být odhalený originál torzální architektury zpřístupněn v exteriéru, je lepší, když je chráněn krycí konstrukcí nebo ochrannou stavbou, ve které je možné zajistit požadovanou dlouhodobou ochranu zpřístupněného torza. Nutné je však mít na paměti, že krycí konstrukce představují novotvar, který nemusí vždy zapadat do urbanizovaného prostředí města, městečka, vesnice, do kterého je umístován.

V případě torz odhalených ve větší hloubce pod současným povrchem je ideální a možné zajistit jejich zpřístupnění pod krycí betonovou, obvykle i pochozí deskou. Tato forma zpřístupnění představuje minimální zátěž pro existující urbanistickou strukturu. Navenek se projevují jako běžná pochozí nebo zatravněná plocha ukrývající pod sebou, „v suterénu náměstí, ulic, či parků“ i poměrně rozsáhlé soubory v torzu zachovaných staveb. Uměle vytvořený prostor poskytuje zpřístupněným nálezcům dlouhodobou ochranu bez nutnosti razantnějších konzervačních a rekonstrukčních zásahů.

K prezentovanému archeologickému nálezu, torzální architektuře, je nejšetnější zpřístupnění v interiérech historických objektů, domů, paláců, kostelů, klášterů a dalších.

Nález zde může být prezentován vyznačením půdorysu v podlaze. Další možností je zpřístupnění pod pochozí betonovou deskou nebo pod dřevěnou rozkládací podlahou umožňující prezentaci i těch nálezců, které se nacházejí poměrně mělce pod úrovní současného terénu. Pokud to okolnosti umožňují, je možné nálež torzální architektury ponechat v interiéru historického objektu ve stabilizovaném nálezo-vém stavu, přičemž pohyb v prostorech s odkrytými vykopávkami zajišťují kovové „průhledné“ rošty nebo prosklené lávky. Atraktivní formou prezentace torzální architektury je její přiblížení pod skleněnou pochozí desku. Tato forma zpřístupnění patří k těm náročnějším. Aby nedocházelo ke srážení vody a tím i k poškozování nálezců a také k nárůstu řas a dalších rostlin, je nutné prostor pod sklem opatřit vhodnou klimatizací. Nález pod sklem by měli být vhodně nasvíceny. Důraz je kladen i na kvalitu skleněných desek. Měli by být z dostatečně tvrzeného skla, aby nedocházelo, již v krátké době, k jejímu ošlapání a tím i znejasnění.

Stále nedostatečně využívanou možností prezentace archeologických nálezců je jejich zpřístupnění v interiérech novostaveb. Ty přitom mohou poskytovat odhaleným a stabilizovaným nálezcům tu nejkvalitnější ochranu díky možnosti plného využití moderních technologií jejich údržby, jenž se dají do novostavby jednoduše zabudovat. Doposud opomíjenou zůstává možnost prezentovat historická souvrství pomocí sloupů, v němž by byla vyznačena souvrství daného místa, i s výběrem movitých archeologických nálezců vložených „in situ“ do příslušných vrstev. Nevyužitou možností prezentace na místě je rovněž i zpřístupnění lakových obtisků sňatých z profilů zkoumaných nalezišť.

Prezentace minulosti konkrétního místa archeologickými nálezy zpřístupněnými na místě nalezení je tím nejednodušším a nejpřirozenějším způsobem jejího přiblížení laické veřejnosti. Nálež se nachází v prostředí, do kterého „odnepaměti“ patří. Návštěvníci, i ti, co běžně nevyhledávají expozice archeologických nálezců, aniž by měli pocit, že jsou v muzeu, se mohou ve svém volném čase, během návštěvy divadla, během nákupů v obchodním centru nebo při posezení v restauraci, během procházky městem, parkem, krajinou za městem, městečkem, obcí, obeznámit i s historií místa, kde se nachází a případně si prohlédnout nálezy (prezentované fyzicky nebo pomocí obrazových reprodukcí) vyzdvížené z míst, do kterých se zrovna dostali a kde tráví svůj volný nebo pracovní čas. Uchování a ochrana torzální architektury na místě umožňuje chránit víc, nejenom torza odhalených staveb, ale a především nedotčené archeologické terény dochované kolem nich. Je jisté, že archeologie poloviny příštího století vytěží z výzkumu též středověké stavby nesrovnatelně více informací než sebelepší odborník dnešní, pokud ovšem tato stavba bude zachována. Pokud tedy „pod ochranou“ prezentované torzální architektury zůstanou zachovány archeologické terény, zanecháváme budoucím generacím „konzervu“ doposud nerozpoznaných informací o životě v daném místě před desítkami a stovkami let.

Zpřístupnění torzální architektury odhalené během archeologického výzkumu by nemělo být pouze výsledkem spontánního nadšení a následného rozhodnutí archeologa provádějícího výzkum, ale velice pečlivě promyšlenou a připravenou akcí, přičemž již v době příprav je nutné klást hlavní důraz na dlouhodobou ochranu a údržbu odkrytého nálezu. Pokud se přistupuje ke zpřístupňování torzální architektury odhalené během archeologických výzkumů

na místě, měli by se volit způsoby zpřístupnění zajišťující budoucímu exponátu maximální a trvalou (dlouhodobou) ochranu. Zvolená forma prezentace by měla sebou přinášet minimální nároky na dlouhodobou údržbu, které je možné kontinuálně a bezproblémově zajišťovat i mnoho let poté, co byl nález zpřístupněn. Upřednostňovat by se měly ty formy zpřístupnění, v rámci kterých je nález chráněn historickou budovou, novostavbou, ochrannou konstrukcí, případně pochozí plochou. Pokud se odkrytá torzální architektura nachází v exteriéru a není možné ji umístit pod pochozí plochu, měl by se originální nález konzervovat, stabilizovat a zasypat a na povrchu zpřístupnit pouze svým půdorysem doplněným informační tabulí.

V České republice je v současné době známých kolem tří set archeologických nálezů prezentovaných na místě. Není možné přehlížet, že mnohé z nich jsou spíše trpěným zdrojem problémů a starostí, než předpokládaným zdrojem poučení o historii, minulosti místa, ve kterém se nacházejí a jsou zpřístupněny. Je na Národním památkovém ústavu, ústředním pracovišti, tento stav změnit a napravit. Nápomoci by měla připravovaná *Metodika péče ochrany a údržby archeologických nálezů (torzální architektury) odhalovaných během archeologických výzkumů prováděných v historických sídlech České republiky*, která zajistí přispěje ke zlepšení vztahu laické veřejnosti k archeologii a k dlouhodobé ochraně a zpřístupnění archeologické minulosti na nalezišti – na místě – in situ.

Literatura:

BAXA, P. (ed.): *Monumentorum Tutela – Ochrana pamiatok 14. Príspevky zo seminára Stav a perspektívy prezentácie archeologických nálezísk na Slovensku. Torza architektúry v historickom a súčasnom urbanistickom prostredí*. Bratislava 2003.

BUKOVSKÝ, J.: K problematice ochranných staveb nad archeologickými památkami, In *Památky a příroda* 8, Praha 1980, s. 470–479.

BUKOVSKÝ, J.: Archeologická památka a vyznačení její půdorysné skladby, In *Památky a příroda* 3, Praha 1981, s. 141–147.

BUKOVSKÝ, J.: K vyznačování půdorysné a prostorové skladby archeologických památek, In *Památky a příroda* 3, Praha 1989, s. 145–149.

GROGOROVÁ, J. – LALKOVÁ, J.: *Prezentácia architektonického dedičstva*. Bratislava 2003.

JANČO, M.: „Cylindr“ historie jednoho náměstí v Kodani (Prezentace archeologického výzkumu – nemovitých archeologických nálezů – in situ), In *Zprávy památkové péče* 66, Praha 2006, s. 144–147.

JANČO, M.: Archeologické nálezy v Praze prezentované na místě, in situ I. Úvod – Pražský hrad. In *Za starou Prahu. Věstník Klubu Za starou Prahu* 36 (7), 3/2006, Praha 2006, 25–29.

JANČO, M.: Archeologické nálezy v Praze prezentované na místě, in situ II. Procházka Hradčany, Malou Stranou a části Starého Města. In *Za starou Prahu. Věstník Klubu za Starou Prahu* 37 (8), Praha 2007, s. 41–46.

JANČO, M.: Archeologické nálezy v Praze prezentované na místě, in situ III. Procházka částí Starého Města, Novým Městem a Vyšehradem. In *Za starou Prahu. Věstník klubu Za Starou Prahu* 37 (8), Praha 2007, s. 48–53.

JANČO, M.: „Archeoskanzen“ v jádrech historických měst a městec – archeologické nálezy prezentované na místě. In *Živá archeologie* 8/2007, Hradec Králové 2007, s. 91–92.

JANČO, M.: Archeologické nálezy v Praze prezentované na místě, in situ IV. Procházka územím vně historického jádra Prahy. In *Za starou Prahu. Věstník klubu Za Starou Prahu* 38 (9) I, Praha 2008, s. 40–48.

KOTLÍKOVÁ, O. (ed.): *Problematika konzervace torzálních památek. Publikace Zpravodaj STOP*. Praha, 2006.

NEUSTUPNÝ, E.: Zachraňujeme archeologické památky? In *Zprávy památkové péče* 2, Praha 1992, 18–20.

OSVALDOVÁ, H.: Prezentace vybraných archeologických památek. In *Památky a příroda* 10, Praha 1990, s. 577–583.

Abstrakt

Torzální architektura odhalovaná během archeologických výzkumů je specifickou kategorií architektonického dědictví. Předmetem ochrany jsou torza zachovaná pod úrovní terénu. Charakteristické jsou absencí součástí chránících je před vlivy okolí. Stále nejčastěji voleným zacházením s torzální architekturou je její nahrazení novostavbou. Pokud není možné torzální architekturu zachovat na místě, nabízí se její přesun, případně přesun její částí. Ani tato možnost by neměla představovat standardní zacházení.

Cílem archeologické památkové péče je zachování nálezů torzální architektury na svém místě. Po zajištění jejich dlouhodobé stabilizace a konzervace lze přistoupit k jejich prezentaci veřejnosti. Podle velikosti je možno prezentace torzální architektury rozčlenit na lokální, lineární a plošné. Podle rozsahu zásahů do torzální architektury zastavujících její rozpad se rozlišují prezentace stabilizovaného a konzervovaného torza v nálezovém stavu, prezentace částečně stabilizovaného a rekonstruovaného torza se zachováním charakteru ruiny a prezentace úplné rekonstrukce odkryté torzální architektury, slohové nebo náznakové. Základem každé prezentace torzální architektury by měl být obsažený informační panel. Informační panel by měl být umístován i v případech, kdy byla odhalena torzální architektura po ukončení archeologického výzkumu zasypána a uvedena do podmínek před zahájením jejího zkoumání.

V zemi dochovanou torzální architekturu je možno prezentovat vyskládáním půdorysu nebo nadstavěním na zadlážděné nebo zatravněné ploše. Z důvodu problematičnosti zajištění dlouhodobé ochrany je již odmítanou prezentace originálního torza v exteriéru, bez přístřešku nebo krycí konstrukce. V případě torz v exteriéru, ve větší hloubce pod povrchem, je možné zajistit jejich zpřístupnění pod krycí pochozí betonovou deskou. K prezentované torzální architektuře je nejšetrnější zpřístupnění v interiérech historických objektů a novostaveb.

Prezentace torzální architektury na místě je nejpřirozenější způsob přiblížení archeologického nálezu. Zdařilá prezentace na místě je tím nejlepším impulsem k ochraně a uchování dalších podobných nálezů. V České republice je přes 300

nálezů prezentovaných na místě. Není možné přehlížet, že mnohé z nich jsou spíše trpěným zdrojem problémů. Je na Národním památkovém ústavu, ústředním pracovišti, aby se tento stav změnil, a to pomocí připravované Metodiky péče, ochrany a údržby torzální architektury odhalované během archeologických výzkumů v historických jádrech měst, městeček a obcí České republiky.

Archaeological Remains–the Ruins of Buildings Explored during Archaeological Excavations) and their Conservation. Maintenance and Presentation in Situ

Milan Jančo

National Institute for the Preservation Historical Monuments - Central office Praha

The ruins of buildings explored during excavations represent a special category of archaeological heritage. These remains are parts of houses which are now under the ground. Characteristic of these objects is a lack of protection from the environment. In most cases, architectural ruins are destroyed by new buildings built on the same location. When it is not possible to preserve ruins in situ, one can move them to another location. However, this is a solution of last resort and should not be standard practice.

The goal of archaeological heritage conservation is preserving ruins in situ. First after securing long-term maintenance of the objects can they be presented to the public. Depending on the size of the objects, they can be presented singly or in a linear or areal fashion. Depending on the degree of reconstruction, one can distinguish between objects which remain in the state in which they were found (i.e. have been stabilised but not restored), those which have been partially restored but maintain the character of ruins, and those which have been fully reconstructed. Each object should be presented with a descriptive plaque. This information should be presented even when the objects are not visible because they have been covered again after excavation. The ground plan of these objects can be shown in outline in the pavement or in the grass covering them. As it is difficult to secure the long-term maintenance of objects with no roof, it is not advisable to present such objects without protection. Outside objects which lie deep in the ground can be presented under a cement plate. The most protective presentation of ruins is indoors: in historical buildings or incorporated into new buildings as an outline of the ground plan in the floor, under a glass plate, or under a wooden flooring which can be opened.

*The presentation of architectural ruins in situ is the simplest method of presenting archaeological heritage to the public. A successful presentation in situ gives a good example and provides an impulse for the conservation and presentation of objects elsewhere. There are approximately 300 objects presented in situ in the Czech Republic. One cannot overlook the fact that the treatment of archaeological ruins is often problematical for the owners of sites where they are found. The Institute for National Heritage wants to help change this situation. We are preparing a new publication: **Methods of Conservation, Maintenance and Presentation of Archaeological Ruins in situ**. This will make long-needed information on the care of our archaeological heritage available to the general public.*

Obr. 1: Řím (Itálie). Krypta Balbi, archeologické nálezy v interiéru historické budovy. Vstup k odhaleným nálezům umožňují pochozí kovové rošty.

Obr. 2: Assisi (Itálie). Studna u kostela Chiesa Nuova. Vysrážená voda na povrchu dnes činí nález pro pohled turistů zcela nepřístupný. Informační text schází.

Obr. 3: Praha (ČR). Pražský hrad. Torzální architektura pod pochozí plochou III. nádvoří Hradu. Základy románského kvádříkového domu přenesené ve čtyřicátých letech 20. století z Hradčanského náměstí. Jeden z prvních a pozitivních příkladů přesunu v České republice, kdy se nález dostává do přibližně stejného prostředí, ve kterém se původně nacházel.

Obr. 4: Žatec (ČR). Zrod prezentace vyskládáním půdorysu kostela neznámého zasvěcení na Chelčického náměstí.

Obr. 5: Brno (ČR). Kostel sv. Mikuláše na nám. Svobody v Brně. Díky použitému materiálu je půdorys pro laika „neviditelný“.

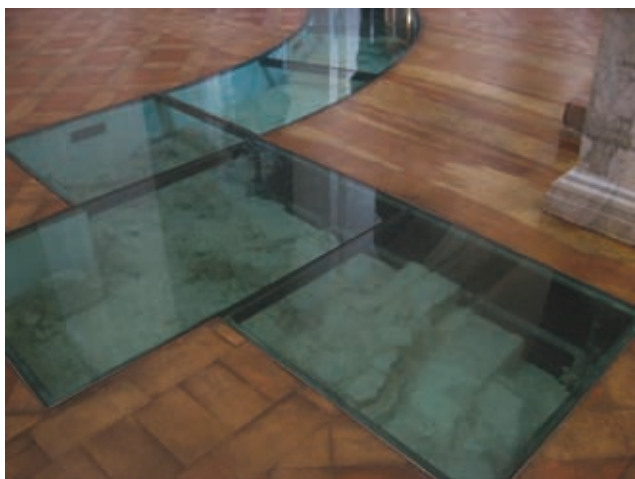

Obr. 6: Hamar (Norsko). Krycí konstrukce chránící dochovaná a archeologickým výzkumem odkrytá torza dómu.
Foto: T. Frogner, Hamar.

Obr. 7: Kodaň (Dánsko). Ruiny biskupského hradu a městského zámku pod pochozí plochou nádvoří rezidence Christiansborg.

Obr. 8: Assisi (Itálie). Katedrála sv. Rufina. Zdivo starších staveb pod skleněnými deskami.

Obr. 9: Kodaň (Dánsko). Sloup historie Nového královského náměstí v Kodani a s vyznačenými historickými souvrstvími a vloženými movitými nálezy.

Obr. 10: Tivoli (Itálie). Vila d'Este. Základy římského domu s mozaikou pod skleněnou podlahou v reprezentativním sálu barokní vily.